

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 5-6
1987-1988

İstanbul, 1993

GARÎBU'L-KUR'ÂN TEFSİRİNİN DOĞUŞU

Doç. Dr. Sadreddin GÜMÜŞ

Arap yarımadasında Kur'ân'ın inşi, dünyada en büyük inkılabı gerçekleştirmiş, Arap ve İslâm dünyasında dinî, ictimai, siyasî ve kültürel gelişmelere sebep olmuştur. Daha önce çeşitli din ve inançlara (putperestlik, hristiyanlık, yahudilik vb.) sahip olan Arap toplumu,¹ Kur'ân indikten sonra İslâm bayrağı altında toplandı. Bu toplanma Araplarda fikir, kültür ve edebiyat birliği meydana getirdi. Cahiliyye devrinde şiir, hitâbet ve kehânet gibi ilimlerle meşgul olan Araplar, İslâm'ın zuhurundan sonra Kur'ân ve hadisi okuyup ezberlemeye ve bunların manalarını anlamaya yöneldiler. Böylece Araplarda ilim, fikir ve edebiyât alanlarında dikkate değer gelişmeler meydana geldi.

Yüksek bir edebî değer taşıyan Kur'ân'ı-Kerim, lafız ve üslup bakımından Arap kâhinlerinin secili sözlerine benzemediği gibi, şairlerin vezin ve kafiyeli şiirlerine de benzemiyordu. Nitekim Resûlullah (s.a.)'ın azılı düşmanı olan Muğire, ondan Kur'ân ayetlerini dinleyince, Kureys'e gidip "Vallahi Muhammed'den öyle bir söz işittim ki, o, ne insan ne de cin sözüdür. Onun bambaşka tadı ve güzelliği var."² diyerek bu gerçeği dile getirmiştir.

Kur'ân'ı-Kerim'in indiği şekilde tesbiti korunması ve anlaşılması için gereken faaliyetler, Resûlullah (s.a.) zamanında başladı.³ Peygamberimiz, Kur'ân'ın yazı ile tesbiti için Sahâbenin ileri gelen ve okuma yazma bilenlerinden bir grubu vahiy katibi tayin etmişti.⁴ Kur'ân'ı kendisi Cebrâil'den ezberlediği gibi, sahâbeye de ezberletirdi. Kur'ân'ın, korunmasına bu kadar itina gösteren Peygamber (s.a.) vefat ettiği

1 Bilgi için bkz. H. İbrahim Hasan, İslâm Târîhi (tercüme), 1/91-98, İstanbul-1985.

2 Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, el-Keşşâf, (4), 183 Beyrut tarihsiz.

3 M. Şibli, Asrı Saadet, (2), 750-751 (tercüme: Ömer Rıza), İstanbul, 1928.

4 İbn Hacer, Şihâbuddîn Ahmed b. Âli el-Askalânî, Fathu'l-bâri Şerhu Sahih'l-Buhârî, (9), 19, Beyrut, tarihsiz.

sene iki defa olmak üzere, her sene Ramazan ayında, o zamana kadar inmiş olan sûre ve âyetleri Cebrâil'e arzetti.⁵ Böylece Kur'ân'ın metni yazı ile tesbit edilmiş olduğu gibi, hafızadan hafızaya nakledilerek bu yolla da korunması sağlanmış oldu.

Bu faaliyetler Kur'ân'ı korumaya yönelik olmakla beraber, Arap dili ve filolojisi bakımından yeni bir hareket olup, dilin bütünü ile yazıya intikaline bir başlangıç, okuyup yazmayı teşvik edici bir unsur ve daha sonraki filolojik çalışmaların hızla gelişmesine bir vesile oldu.

Hz. Peygamber (s.a.) zamanında çeşitli malzemelere yazılmış olan Kur'ân, I. Halife Hz. Ebu Bekir (v.13/634) zamanında tek nusha olarak Mushaf haline getirildi.⁶ Daha sonra II. Halife Hz. Osman (v.35/656) devrinde Kur'ân'ın okunması hususundaki ihtilafları önlemek için, Kureyş lehçesi esas alınıp, aynı nushadan istinsah edilerek çeşitli vilayetlere gönderildi.⁷

Raşid halifeler döneminde Kur'ân'ın lafzî bütünlüğünü korumaya yönelik faaliyetler yanında manasının da iyi anlaşılması için filolojik çalışmalara başlanmıştır ki bu çalışmalar neticesinde "Garîbu'l-Kur'ân" tefsirlerinin meydana geldiğini görmekteyiz.

GARÎBU'L-KUR'ÂN'IN MÂNÂSİ

Bu izafet terkinin manasına geçmeden önce onu parçalarına ayırarak "garîb" ve "Kur'ân" kelimelerinin manalarını açıklamak gerekir.

"Garîb" kelimesi, garâbet masdarından "Fâil" vezninde sıfatı müşebbehe olup, lugatta, vatanından uzakta olan yabancı, içinde yaşadığı toplumdan olmayan, kimse-siz insan manalarına gelir.⁸

İstılahta, çeşitli ilimlerde, farklı manalar ifade eden "garîb" kelimesi Arap edebiyatında manası açık olmayan, az kullanılan kelime demektir.⁹ Bu kelimedeki gariplik, ya mana itibarıyla kapalı ve anlayıştan uzak oluşu sebebiyle fesahatı ihlal eden veya az kullanıldığı için garip olup, fesahatı ihlal etmeyen olmak üzere iki kısımda incelenir. Kur'ân'daki garip kelimeler bu ikinci kısımdandır. Zira Kur'ân'daki kelimelerin garipliği, kelimenin manasındaki kapalılıktan değil, kabileler arasındaki

5 Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, Sahîhu'l-Buhârî, K. Fedâilü'l-Kur'ân, bab: 7, (6), 101, İstanbul, 1981.

6 Buhârî, K. Fedâilü'l-Kur'ân, bab: 3 (6), 98 vd.

7 Buhârî, K. Fedâilü'l-Kur'ân, bab: 3, (6), 99.

8 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab 1, 639-640 Beyrut-tarihsiz.

9 Tahânevî, Keşşâfu İstilahatü'l-Funûn, (2)/1086, Kalkûta-tarihsiz.

lehçe farkından ve diğer dillerden arapçaya geçerek Arapçalaşmış kelimelerden ileri gelmektedir.¹⁰

"Kur'an" kelimesi ise lugatta okumak manasına gelen "Kıraat" kelimesiyle müteradif bir masdar olup ismi-mefül (okunmuş) manası ifade eder.¹¹ İstilahta Kur'an: Resulullah (s.a.)'e vahy edilmiş, mushaflarda yazılmış, tevatürle nakl olunmuş ve okunmasıyla ibadet olunan Allah'ın muciz kelâmıdır.¹² Bu iki kelimededen meydana gelen "Garibu'l-Kur'an" ise, Kur'an'daki muğlak, üstü kapalı, anlaşılması güç, muhtelif Arap lehçelerine ait veya aslen yabancı olup Arapçalaştırılmış kelimelere verilen isimdir. İşte Kur'an'daki bu izaha muhtaç kelimelerin açıklanması ve izahına "Garibu'l-Kur'an'ın tefsiri", bunları bir araya getiren ve manalarını açıklayan tefsir kitaplarına "Garibu'l-Kur'an tefsirleri" (lugatları) denir. Bu kelimelerin açıklanmasıyla uğraşan ilme de "Garibu'l-Kur'an ilmi" adı verilir.¹³

RESÛLÛLLAH (S.A.)'İN GARİBU'L-KUR'ÂN'I TEFİRİ

Resûlullah (s.a.) zamanında bu garip kelimelerin tefsiri bizzat Resûlullah tarafından yapılıyordu. Çünkü O, Kur'an'ı insanlara açıklamakla görevli ve bu hususta tek yetkili idi. Yüce Allah ona şöyle buyuruyordu: "Sana da zikri (Kur'an'ı) indirdik ki kendilerine ineni insanlara açıklayasın. Belki düşünüp ibret alırlar." "Biz sana Kitabı, sırf ayrılığa düştükleri şeyi onlara açıklayasın ve inanan bir topluluğa yol gösterici ve rahmet olsun diye gönderdik."¹⁴ Bir başka ayette de, "Biz, gönderdiğimiz her peygamberi kendi toplumunun dili ile gönderdik ki onlara açıklasın."¹⁵

Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana kitabı hak ile indirdik; hâinlerden taraf olma.¹⁶

Eğer herhangi bir konuda anlaşmazlığa düşerseniz, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah'a ve Resûl'e götürünüz. Bu hem hayırlı hem de netice bakımından daha güzeldir.¹⁷

10 İsmail Cerrahoğlu, Tefsirde Ata b. Ebhi Rabah ve İbn Abbas'tan Rivâyet Ettiği Garibu'l-Kur'an'ı, A.Ü.İ.F. Dergisi c. 22, s. 17, Ankara 1978.

11 Suyûtî, Celâleddin Abdurrahmân, el-İtkân Fi ulûmi'l-Kur'an (1)/68 Mısır, 1978.

12 Zerkânî, Muhammed Abdul-Azîm, Menâhîlu'l-irfân Fi ulûmi'l-Kur'an, (1)/12, Mısır-1372.

13 Bilmen Ö. Nasuhi, B. Tefsir Tarihi (1)/119, 1973.

14 Nahl sûresi, 16/43, 64.

15 İbrahîm sûresi, 14/4.

16 Nisâ sûresi, 4/59.

17 Nisâ sûresi, 4/59.

Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan onun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah kafirler topluluğuna yol göstermez.¹⁸

İşte bu âyetler Peygamber (s.a.)'in kendisine Arapça olarak nazil olan Kur'ân'ı Kerim'i açıklama yetkisine sahip ve bununla görevli olduğunu ifade eder.

Buna göre Kur'ân her ne kadar apaçık bir Arapçayla gönderilmişse¹⁹ de edebî seviyesinin yüksekliği, muhtevasının genişliği ve muhataplarının ümmiliği gibi sebeplerle onun bazı kısımları anlaşılabilir ve açıklanmasına ihtiyaç duyuluyordu. Peygamber'in izahı olmadan bu kısmın manasını anlamak mümkün değildi. Zira bir kitabı anlamak için o kitabın yazıldığı dili bilmek yeterli olmayıp, kitabın muhtevası seviyesinde bir kültüre de sahip olmak gerekir. İşte Arapların Kur'ân karşısındaki durumu da bu idi. Onların hepsi Kur'ân'ı aynı derecede anlayamıyorlardı. Bilakis fikrî seviyeleri farklı olduğu için, Arapça olmasına rağmen, Kur'ân'ı anlayışları da farklı idi. Peygamber (s.a.), Kur'ân'ın mücmelini tafsil, umumî hükümlerini tahsis, müşkilini tavih, neshine işâret, müphem olanını açıklama, garîp kelimeleri beyân etme ve edebî incelikleri ihtiva eden âyetlerin maksûdunu bildirme gibi tefsirlerde bulunmuş²⁰ ve buyurmuştur ki: "Şunu katî olarak biliniz ki, bana Kur'ân'ı Kerim ve onun bir misli daha verilmiştir. Karnı tok bir halde, rahat koltuğunda oturarak: Şu Kur'ân'a sarılınz; onda helal olarak ne bulursanız helal kabul ediniz, neyi de haram görmüşseniz onu haram sayınsız, diyecek bazı kimseler gelmek üzeredir."²¹

Görülüyorki Hz. Peygamber sadece Kur'ân'ı açıklama yetkisine sahip değil bundan da öteye Kur'ân'da bulunmayanları vaz'etme yetkisine de sahiptir. biz burada onun sadece Kur'ân âyetlerini açıklamalarına bazı örnekler verelim: En'âm suresinin 82. ayeti yani "İnanıp da imanlarına herhangi bir zulüm bulaştırmayanlar varya işte güven onlarıdır. Ve onlar doğru yolu bulanların kendileridir." mealindeki âyet indiğinde, ashop telaşa kapılmış ve Resûlüllah'a giderek "hangimiz nefesine zulmetmez ki..." demişlerdir. Bunun üzerine Resûlüllah (s.a.) buradaki zulmun şirk manasına geldiğini açıklamış ve Lokman suresinin "Kuşkusuz şirk büyük bir zulümdür." mealindeki 13. âyetini delil getirmiştir.²² Bir defasında Hz. Aişe Resûlüllah'a İnşıkak sûresinin 8. âyetinde geçen "hesabi-yesir"i sormuş oda "bu sadece bir arzıdır, kim hesaba çekilirse mutlaka azaba çarptırılır." demiştir.²³

18 Mâide sûresi, 5/67.

19 Bkz. Şuarâ 26/195; Fussilet, 41/3; Şurâ 42/7

20 Yıldırım Suat, Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsiri, 31. İstanbul 1983.

21 Ebhu Davûd, Sünen K. es-Sünen, bab: 6, hadis no: 4604. (5)/10 vd.

22 Buhârî, K. Tefsiru'l Kur'ân, (6)/20; Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdillâh, el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân, 1/14 d, Mısır, 1972.

23 Zerkeşî, Age eser, 1/15.

Bir başka örnek de Adiy b. Hâtim'in kıssasıdır. Bakara sûresinin 187. âyetindeki "sabahın beyaz ipliği siyah ipliğinden ayırt edilinceye kadar yiyin için, sonra akşama kadar orucu tamamlayın." mealindeki bölümü inince, Adiy, Peygamber (s.a.)'e geleerek dedi ki: "Ya Resûlellah! geceyi gündüzden ayırmak için yastığının altına biri siyah diğeri beyaz iki iplik koyuyorum." Resulullah (s.a.) ona "senin yastığın geniştir (anlayışın kıtır), o ancak gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır." buyurmuşlardır.²⁴

İşte bu misaller, Resûlullah (s.a.)'in Kur'ân karşısındaki durumu ve tutumunu göstermektedir.²⁵ Hadis kitaplarına baktığımızda Resûlullah (s.a.)'in bu tür tefsirlerini daha çok görmemiz mümkündür. bu kaynaklarda bazı âyetlerin tefsirini ihtiva eden bölümler dahi mevcuttur. Bize kadar gelmiş olan bu tefsirlerin miktarı ve sıhhat dereceleri hakkında ihtilaf edilmiştir. Hatta İmam Ahmed'in "Üç şeyin aslı yoktur. Bunlar: Tefsîr, melahim ve magazidir." dediği rivayet edilmiştir.²⁶ Ancak İmam Ahmed'in bu sözü şüphesiz Resûlullah (s.a.)'dan nakledilen tefsirler için değil, senedi sahih olmayan uydurma tefsirler için söylediği rivayet edilmektedir.²⁷ Makbul olan da budur. Zira Kur'ân'ı, tebliğ ve açıklamakla memur olan bir Peygamberin onu ümmetine açıklamamış olması mümkün değildir. Hele bu hususta onun sahih senetle bize kadar gelmiş olan tefsirleri red edilemez. O gün sahabenin hepsinin Kur'ân'ın bütün kelime ve cümlelerini aynı seviyede anlamaları da mümkün değildir. Zira Kur'ân, Arap belâğatının, îcaz, itnap, mecâz, teşbîh, istiâre, kinâye ve benzeri edebî sanatları ihtiva ettiği gibi, hukukî, siyasî vb. birçok mevzuları da ihtiva etmektedir. Bu gibi hususiyetleri ihtiva eden bir kitabı sahâbenin, bütünüyle anlamaması ve onu tebliğcisinden sorup öğrenmesi tabiidir. Bunu bizzat Kur'ân'da görmek mümkündür. Bir çok âyette gerek müslümanların, gerekse müslüman olmayanların Hz. Peygambere soru sorduğunu görmekteyiz. Meselâ Bakara sûresinin 222. âyetinde kadınların ay halinin; Enfal sûresinin birinci âyetinde ganimetlerin hükmünün; İsra sûresi 85. âyette ruhun ne olduğunu; en-Naziât sûresinin 42. âyetinde kıyametin ne zaman kopacağına sorulduğunu görmekteyiz. Ancak Resûlullah, kendisine sorulan her soruya cevap vermiyor ve her âyeti de tefsir etmiyordu. Şüphesiz o bir memur idi. Allah'ın ona müsaade ettiği kadarını açıklıyordu. Ruhun ne olduğunu, kıyametin kopma zamanını ve benzeri bazı konuları Cenâb-ı Allah ona da bildirmedir. Dolayısıyla o da bu gibi konularda herhangi bir açıklama yapmadı.

24 Buhârî, K. Tefsîru'l-Kur'ân, bab: 28, (5)/156.

25 Bilgi için bkz. Yıldırım Suat, Peygamberimizin Kur'ân'ı Tefsîri s. 29-137.

26 Ahmed Ermin, Fecru'l-İslâm, 199. Beyrut 1969.

27 Aynı eser gös yer. dip not.

SAHÂBE'NİN GARİBU'L-KUR'ÂN'I TEFSİRİ

Âyetlerin nüzul sebeplerini, Arap dilinin inceliklerini, Arap adet ve geleneklerini iyi bilen, yahudi ve hristiyanları tanıyan ve anlayış melekesine sahip olan sahâbîler, Kur'ân âyetlerini anladıkları şekilde tefsir etti ve bu lafızların Arap şiir divanlarında bulunabileceğini ileri sürdüler. Her ne kadar Kur'ân'ın şiirle tefsir edilmesine karşı çıkanlar olmuşa da, bu tezi savunanlar daha başarılı olmuş ve bu şekilde tefsirde bulunmuşlardır.²⁸

Bu işin önemini kavrayamamış olanlar: "Böyle yaptığımız takdirde şiiri Kur'ân için bir asıl yapmış olursunuz. Kur'ân ve Hadiste kötülenmiş olduğu halde, Kur'ân'ı açıklamak için şiir ile delil getirmek nasıl câiz olur?" demişler²⁹, ise de gerek sahâbe devrinde gerekse daha sonraki dönemlerde Kur'ân'daki garip kelimelerin açıklanması için, şiir delil olarak kullanılmıştır.³⁰

Rivayete göre, bir gün Hz. Ömer minbere çıkar ve Nahl sûresinin 47. âyetini okuyarak burada geçen **تَخَوَّفَ** kelimesinin ne manâya geldiğini orada bulunanlara sorar. Huzeyl kabilesinden biri "Bizim dilimizde **تَخَوَّفَ**, noksan etmek ve eksiltmektir." der ve şiirden şahit getirir. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Divanınıza sarılıңыз. Bunu yaparsanız sapmazsınız" der. Orada bulunanlar, "Divanımız nedir?" diye sorarlar. Hz. Ömer Câhiliye şiiridir. Onda kitabınızın tefsirini ve kelâmınızın manasını bulabilirsiniz." der.³¹ İbn Abbas da "Şiir Arabın divanıdır. Allah'ın Arap diliyle indirmiş olduğu Kur'ân'dan herhangi bir kelimenin manası bize kapalı kalırsa onun divanına müracat eder, o kelimenin manasını oradan öğrenmeye çalışırız." demiştir.³² Yine İbn Abbas "Kur'ân'ın garibinden bana sorduğunuzu şiirde arayınız. Çünkü şiir Arabın divanıdır." demiştir.³³ İbn Abbas'a Kur'ân'dan herhangi bir âyetin manası sorulduğu zaman, onun, âyetin manasını izah etmek için şahit olarak şiir okuduğu rivayet edilir.³⁴ Bu hususta en güzel delil "Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak"tır. Nâfi', İbn Abbas'a bir çok âyetin tefsirini sormuş o da Arap şiirinden örnekler getirerek bu âyetleri tefsir etmiştir.³⁵

Peygamber (s.a.)'in vefatından sonra I. derecede merci durumuna gelen Hz. Ebûbekr (r.a.), bazı âyetleri tefsir etmiş olmakla birlikte Kur'ân'daki garip lafızların tefsiri ile ilgili yapılan müracatları cevapsız bırakmış ve böyle bir şey yaptığı tak-

28 Suyûtî, el-İtkân 1/157-158.

29 Aynı eser 1/157.

30 Aynı eser gös yer.

31 Şatibî, el-Muvafekât, 2/58.

32 Suyûtî, el-İtkân, 1/157.

33 Aynı eser gös yer.

34 Aynı eser gös yer.

35 Aynı eser gös yer.

tirde yerlerin ve göklerin kendisini barındırmayacağını bildirmiştir.³⁶ II. Halife Hz. Ömer ise bu hususta daha cesur ve aynı zamanda tedbirli bir hareketle bu kelimele-
rin anlaşılmasını sağlamaya çalıŐmıŐtır.

Rivayete göre Hz. Ömer Kur'an'da manası kapalı bir kelime gördüğü zaman "Kur'an yedi harf üzerine indirildi."³⁷ mealindeki hadise dayanarak çeşitli kabile-
lerden bu sahada yetkili kimseleri çağırır, gelen ŐahıŐlara o manası muğlak kelimele-
ri ihtiva eden âyeti okur ve âyette geçen o kelimenin ne manaya geldiğini sorar. Ve-
rilen muhtelif manaların en uygununu kabul ederdi.³⁸

Hz. Ömer'in bu çalışmaları, lugat kitaplarına duyulan ihtiyacı ortaya koymuŐ, bi-
laher'e geniş ve detaylı lugat kitaplarının yazılmasına ışık tutmuŐtur. İlk lugat kita-
pları, Kur'an'daki izaha muhtaç kelimeleri bir araya getiren ve manalarını açıklayan
"Garibu'l-Kur'an tefsirleri (lugatları)" ile³⁹ "el-vuh ve'n-nezâir" adındaki kitaplar
olmuştur.⁴⁰

Kur'an'ın cem ve tefsirinde büyük hizmetleri olan Hz. Osman'dan, onun tefsirine
dair fazla bir Şey nakledilmemiŐtir.⁴¹

Hz. Ali'ye gelince Peygamber (s.a.)'in kucağında büyümüŐ olması ve onun ve-
fatından sonra en çok yaŐayan halife olması, fesahat, belağat, hitabet ve Şiirde ileri
bir mevki işgal etmesi; akıllı, zeki, ilim ve fazilet sahibi olması ona Kur'an'ı tefsir
etme selahiyetini bahŐetmiŐtir. Reslllah (s.a.)'in dualarına mazhar olması da ona
ayrı bir hususiyet kazandırmıŐtır.⁴² Hz. Ali'nin Şöyle dediği rivayet olunur: "Vallahi
nerede ve ne hakkında nazil olduğunu bilmediğim hiç bir âyet yoktur. Şüphesiz Rab-
bim bana iyi anlayan bir kalp ve çok soran bir lisan bahŐetmiŐtir.⁴³ Başka bir rivay-
ette de Hz. Ali Şöyle diyor: "Bana sorunuz. Vallahi bana soracağınız her Şeyi size
bildireceğim. Bana Allah'ın kitabından sorunuz. Vallahi inen her âyetin gece mi,
gündüz m, ovada mı yoksa dağda mı indiğini bilirim."⁴⁴

Diğer müfessir sahabiler de muhtelif derecelerde Kur'an tefsirinde bulun-
muŐlardır.⁴⁵ Bunların baŐında İbn Abbas (.68/687) gelmektedir. Yukarıda geçtiği
gibi o Kur'an'ın tercümanı ve müfessirlerin reisidir.⁴⁶

36 "Eğer ben Allah'ın kitabındaki bilmediğim bir Şeyi söylersem, hangi gök beni barındırır ve hangi
yer beni taŐır", demiştir. (Zerkeşi, el-Burhân 1/295; Suyûtî el-İtkân 1/149).

37 Buhârî, K. Fedâilu'l-Kur'an, bab: 5, (6)/100.

38 Özek Ali, ez-ZemaŐer ve Arap lugatılığındaki Yeri, 80 (Őarkiyat Enstitüsü no: 10-İstanbul.

39 Kâtip Çelebi, Keşfu4z-Zunn, 2/1203 vd. İstanbul 1971-1972.

40 Özek Ali, Age. 81 vd.

41 Bilmen Ömer Nasuhi. Age., 1/215.

42 Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsir ve'l-mfessirn 1/89 Tarihsiz.

43 Suyûtî, el-İtkân, 2/239.

44 Zehebî, age. 1/90.

45 Bilgi için bkz. Suyûtî, el-İtkân 1/239 vd; Katip Çelebi, Keşf, 1/428; Bilmen Ömer Nasuhi, Büyük
Tefsir Tarihi, 1/203-270; Zehebî, Age. 1/63-68.

46 İbn Abbas hk. da bilgi için bkz. Sezgin Fuad, Tarihu'l-Turasi'l-Arab (trc: Fehm Ebu'l-Fadl), 1/
179, Kahire, 1971; Zehebî, Age 1/65-83; Cerrahoğlu İsmail, Tefsir Tarihi, 1/103-112.

İbn Abbas şüphesiz Arap dilinin inceliklerine vakıf olan, Arap geleneklerini, âyetlerin nuzül sebeplerini, hristiyan ve yahudilerin durumlarını en iyi bilenlerden birisi idi. Onun bu hususiyetleri Kur'ân tefsirinde ona büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.)'in "Allah'ım onu dinde fakih eyle ve ona te'vîli öğret!"⁴⁷ "mealindeki duasına mazhariyeti ve yüce Allah'ın "Kime hikmet verilirse ona bir çok hayır verilmiştir."⁴⁸ âyetinin sırrına mazhar oluşu, ashabın ileri gelenlerinin arasında bulunması, Arap dili ve edebiyatını iyi bilmesi ve nihayet iktisap ettiği ilmî şahsiyeti, kendisine Kur'ân'ı Kerîm'i tefsir etme salahayyiteni kazandırdı.

Hz. Ömer İbn Abbas'a özel bir alaka göstermiş, o genç bir delikanlı olduğu halde onu ashabın ileri gelen yaşlıları ile birlikte meclislerine almış, buna itiraz edenlere de onun ehliyetini göstermek için tertip etmiş olduğu bir mecliste sahabîlerden Nasr sûresi hakkındaki görüşlerini sormuş, bazıları çeşitli yorumlarda bulunmuş, bazıları ise sükût etmiştir. İbn Abbas'a "sen ne dersin?" diye sorduğunda o diğerlerinin yorumundan farklı bir yorumda bulunmuş ve bu sûrenin Resûlüllah (s.a.)'in vefatının yaklaştığını haber verdiğini bildirmiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer "Ben de senin bildiğinden başkasını bilmiyorum."⁴⁹ diyerek İbn Abbas'ın yorumunun daha uygun olduğunu ifade etmiştir. İbn Abbas'tan bize kadar gelmiş olan tefsirin kendisine nisbetinin sıhhat derecesi ihtilâflı olmakla birlikte⁵⁰ kaynaklar onun, Kur'ân'ın bazı âyetlerini tefsir ettiğini kaydetmişlerdir. "Mesâilü Nafi' b. el-Ezrak" bunun en güzel örneğidir.⁵¹

İbn Abbas'ın dışında sahabeden bazıları da tefsirde şöhret bulmuşlardır. Suyûtî, başta Râşid halifeler olmak üzere on tane meşhur sahabî müfessir zikreder. Bunlar Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mesud, İbn Abbas, Ubey b. Ka'b, Zeyd b. Sabit, Ebu Musa el-Eşari ve Abdullah b. Zübeyr'dir.⁵² Ömer N. Bilmen ise Ebu Hureyre (ö.58/678), Abdullah b. Ömer (ö.73/692), Abdullah b. Amr b. As (ö.65/684), Câbir b. Abdillâh (ö.78/697) ve Enes b. Malik (r.a.) (ö.93/712) gibi bazı sahabîleri de ilave ederek bunların sayısını 15'e çıkarmıştır.⁵³ Zehebî, Hz. Aişeyi (ö.58/678)de bunlara ilave eder.⁵⁴

47 Zehebî, Age, 1/59.

48 Bakara sûresi, 2/269.

49 Zehebî, Age, 1/61.

50 Ahmed Emin, Duha'l-İslâm 2/139. (Bu tefsir, Firuzâbâdî'nin "Tenviru'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbas" adındaki eseridir.)

51 Suyûtî, el-İtkân, 1/158-185.

52 Suyûtî, el-İtkân, 2/239.

53 Bilmen Ömer N., Büyük Tefsir Tarihi, 1/188.

54 Zehebî, Age, 1/63.

Abdullah b. Abbas'tan birçok kimse tefsir rivayet etmiştir. Bunların en sağlamı Ali b. Ebî Talha el-Hasîmî (ö.143 h.)'nin rivayetidir. En zayıf tariki ise Ebu'n-Nasr Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö.146 h.)'nin Ebû Salih'ten naklettiği tariktir.⁵⁵

İbn Abbas'tan rivayet yoluyla bize kadar gelmiş olan "Sahîfetü Ali b. Ebî Talha,⁵⁶ "Mesâilu Nafi' b. el-Ezrak⁵⁷ ve "Garîbu'l-Kur'ân"⁵⁸ adlarındaki eserler gerek Kur'ân tefsiri bakımından ve gerekse Arap dili ve edebiyatı bakımından son derece ehemmiyeti haizdir. Güvenilirliği bakımından Ali b. Ebî Talha sika kabul edilmiş ve Buharî nakillerinde ona dayanmıştır.⁵⁹ İbn Abbas Garîbu'l-Kur'ân tefsirinde dil ince-liklerini ve reyî (ictihadi) esas alarak tefsirde yeni bir çığır açmış ve bu dönemde tefsirde hızlı bir gelişmeye öncülük etmiştir.⁶⁰ Onun açmış olduğu bu yolda talebelerinin daha geniş adımlar attığını ve tefsire yeni boyutlar kazandırdığını görmekteyiz. İbn Abbas Kur'ân'da manası kapalı olan kelimeleri açıklamış, müteradifleri vermiş, ahiret, tarih ve şeriatla ilgili ayetleri izah etmiştir. Özellikle Nâfi' b. el-Ezrak'ın sorularına verdiği cevaplar bir çığır sayılmakta, hatta İslâm döneminde kelimelerin delâletleri hususunda ilk araştırma olarak kabul edilmektedir.⁶¹ İbn Abbas'ın bu tefsirleri gerek tabî'n devrinde gerekse daha sonraki dönemlerde bir çok Garîbu'l-Kur'ân tefsirlerinin meydana getirilmesinde müelliflere ışık tutmuş ve bunların kaynağı olmuştur. Bu tür lugavî tefsir çalışmaları nahvî tefsir çalışmalarına da yol açmış ve başta Maâni'l-Kur'ân olmak üzere çeşitli isimler altında Kur'ân'ın nahvî tahlile dayalı tefsiri yapılmaya başlanmıştır.⁶²

Fıkıh, nesep, tarih ve eyyâmî Arap ilimlerinde de mâhir olan İbn Abbas'ın nuzülûyle Arap diline yeni terimler, Arapça kelimelere yeni manâlar kazandıran ve Arap lehçelerini birleştiren Kur'ân'ı açıklaması ve Arap toplumuna öğretmesi neticesinde haklı olarak "Tercümânü'l-Kur'ân: "Kur'an'ın tercümanı", "Hibru'l-umme: Bu ümmetin âlimi" ve "el-Bahr: Deniz" ünvanlarını almıştır.⁶³

55 Katip Çelebi, Keşf. 1/429.

56 Bu eseri Buhârî, Sahihine almış ve eser M. Fuad Abdalbaki tarafından tahrir edilerek "Mu'cemu Garîbu'l-Kur'ân Mustahrecen min Sahihî'l-Buharî" adıyla neşredilmiştir. (Mısır 1950).

57 Eser bize kadar gelmiş Suyûtî tarafından el-İtkan adındaki eserine alınmış ve el-İtkan ile birlikte basıldığı gibi, M. Fuad Abdalbaki tarafından bir önceki eserin sonuna ilave edilerek basılmıştır.

58 Bu eserin, Atuf efendi Ktb. no: 2815/8 de bir nüshası mevcuttur. Eser hakkında bilgi için bkz. Cerrahoğlu, İ., Tefsirde Ata b. Ebî Rabah ve İbn Abbas'tan rivayet ettiği Garibu'l-Kur'an'ı (A.Ü. İ. F. Dergisi, c. 22, s. 17 Ankara 1978)

59 Suyûtî, el-İtkân 1/150, 6, Fuat Sezgin Tarihü'l-Turas'l-arabî (trc) 1/176.

60 Sezgin Fuad, Age, 1/176.

61 Aynı eser, 1/180.

62 Aynı eser, 1/178.

63 F. Buhl, Abdullah, İA, 1/27; Sezgin Fuad, Age, 1/179; Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn, 1/65 vd.

İbn Abbas'tan bize intikal etmiş olan yukarıda isimlerini zikrettiğimiz eserlerin onun bizzat kendisinin te'lifi mi yoksa talebelerinin kendisinden rivayetleri mi olduğu hususunda farklı görüşler vardır.⁶⁴ Ancak bu farklılıklar onun Kur'ân tefsirindeki rolünü etkilemez. Her iki şekilde de bu çığır İbn Abbas'a aittir.⁶⁵

İBN ABBAS'TAN NAKLEDİLEN GARÎBU'L-KUR'ÂN TEFİSİRLERİ

1. Sahîfetu Ali b. Ebî Talha

Tefsir rivayetlerinin en eskisi ve en meşhuru İbn Abbas'ın Ali b. Ebî Talha (ö.143/760)⁶⁶ tarihiyle bize kadar ulaşmış olan tefsiridir. Tefsir tarihinde önemli bir yer işgal eden bu eser, tam bir sahife halinde bize kadar gelmemiştir.⁶⁷ Ancak Ahmed b. Hanbel (164-241/780-855) zamanında bu eserin Mısır'da mevcut olduğunu Suyûtî'nin naklinden öğrenmekteyiz. Suyûtî, Ahmed b. Hanbel'in, "Mısır'da tefsire dair bir sahife vardır. Bu sahifeyi Ali b. Ebî Talha rivayet etmiştir. Bir kimse bu sahife için Mısır'a seyahat etse, seyahati boşa gitmiş sayılmaz" dediğini rivayet etmektedir.⁶⁸

Ali b. Ebî Talha'nın şahsiyeti, Tefsirinin sıhhati, senet zincirleri, sahifenin muhtelif eserlere intikali ve tefsirdeki önemi hakkında bize geniş bilgi veren Prof. Dr. İsmail Cerrahoğlu bu hususta şöyle der:

"Yukarıda zikrettiğimiz haberlerden anlaşıldığına göre, onun gerek mürsel haber nakledişinden gerekse şiaya temayül ve kılıcı muvafık görmüş olmasından dolayı onu sika görmek istememişlerdir. Şu hususu da belirtelim ki, Hıms ikinci asırda mühim bir ilim merkezi değildir. Genellikle ulemâ oraya seyahat etmiyordu. Bu bakımdan ondan belde ehlinden başkası rivayet etmedi. Bu sahifeyi de Hımslı bir şahıs olan Muâviye b. Sâlih ondan da el-Leys'in katibi olan Abdullah b. Sâlih rivayet etmiştir. Gerek Ali b. Ebî Talha'nın Hıms'dan dışarı çıkmaması gerekse, dışardan gelen kimselerle fazla temas etmemesi, diğer iki ravinin de Şimali Afrikalı oluşu sebebiyle bu nusha fazlaca tanınmamıştır."⁶⁹

64 Bkz. Sezgin Fuad, Age, 1/175 vd.

65 İbn Abbas'ın hayatı ve tefsirleri hakkında bilgi için bkz: İbn Sa'd, Tabakat (Beyrut) 1/365-732; İbn Hacer, el-İsâbe 2, 802-813; Sezgin Fuad, Age, 1/179-184; Bilmen Ö. N., Büyük Tefsir Tarihi, 1/241-246; Zehebî, et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn 1/65-83.

66 Ali b. Ebî Talha, Salim b. el-Muhârik el-Haşimî'dir. Aslen Cezireli olan Ali b. Ebî Talha'nın künyesi Ebu'l Hasen'dir. Hıms'a yerleşmiş ve ömür boyu orada kalmıştır. (Bilgi için bkz. Cerrahoğlu İ. Ali b. Ebî Talha'nın Tefsir Sahifesi, A.Ü.İ.F. Dergisi, c. 17, s. 57, Ankara 1971).

67 Cerrahoğlu İ., Age makale, gös cilt. s. 56.

68 Suyûtî, el-İtkan 2/241; Cerrahoğlu İ., Age makale, gös cilt s. 56.

69 Cerrahoğlu İ., Ali b. Ebî Talha'nın Tefsir Sahifesi, A.Ü.İ.F. Dergisi c. 17, s. 59. Ankara 1971.

Ali b. Ebî Talha'nın bu sahifesini Taberî (ö.310/922) İbn Ebî Hatim (ö.327/939) ve İbnü'l-Munzir (ö.318/910) tefsirlerinde, el-Buharî (ö.256/870) ise el-Camiu's-Sahih adındai büyük hadis mecmuasında nakl etmiştir.⁷⁰ Buharî'nin mecmuasında kısmen naklettiği bu eseri M. Fuad Abdulbaki Buharî'den tahrir ederek "Mu'cemu Garîbi'l-Kur'ân Mustahrecen Min Sahihi'l-Buhârî" adıyla neşretmiştir. (Mısır 1950).

Eserin mukaddimesinde, Buharî'nin "Sahifetu Ali b. Ebî Talha"nın tamamını almadığı, ancak garip lafızların tefsirini ilgilendirenleri aldığı, ayrıca sahihindeki garip lafızların şerhinde rivayet ettiklerinin hepsini adı geçen sahifeden almadığı, İbn Abbas'ın dışında diğer sahabilardan de rivayet ettiği bildirilmektedir. Eser normal alfabetik sisteme göre hazırlanmış ve neşredilmiştir.

2. Mesâilu Nâfi' b. el-Ezrak

Haricî lider Nâfi' b. el-Ezrak'ın Abdullah b. Abbas'a sorduğu soruları, İbn Abbas'ın bu sorulara verdiği cevapları ve delil olarak şiirden getirdiği beyitleri ihtiva eden bu eser, Arap şiirinin Kur'ân tefsirindeki yerini göstermesi bakımından önem taşıdığı gibi, İbn Abbas'ın Arap şiirine vukufunu ve bunu Kur'ân'ın tefsirinde kullanma maharetini göstermesi bakımından da önemlidir. Bu hususta o, yukarıda zikredildiği gibi, şöyle diyordu: "Şiir Arabın divanıdır. Allah'ın Arap diliyle indirmiş olduğu Kur'ân'dan bir kelime bize kapalı kalırsa Arabın divanına müracat eder, bunu oradan öğrenmeye çalışırız."⁷¹ Başka bir rivayette de: "Kur'ân'ın garîbinden bana bir şey sormak istediğinizde onu şiirde araştırırız. Çünkü şiir Arabın divanıdır."⁷² demıştır. Rivayete göre kendisine Kur'ân'dan bir âyetin manası sorulduğunda onu tefsir eder ve bu hususta şiirden delil getirirdi. Bir gün Haremi Şerif'te oturmuş başına toplananlara tefsire dair bilgi veriyordu. Bunu gören haricî lider Nâfi' b. el-Ezrak, Necdet b. Uveymir'e: "Kalk, bilir bilmez Kur'ân tefsirine cüret eden şu adama gidelim." dedi. Kalkıp onun yanına sokuldular ve "Sana Allah'ın kitabından bazı şeyler soracağız. Arap dilinden delil getirerek bu âyetleri bize tefsir et. Zira yüce Allah Kur'ân'ı apaçık bir Arapça ile indirmiştir." dediler. İbn Abbas: "İstediğinizi sorun" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Kur'ân'dan 200 kadar garip kelimenin manasını sordular. İbn Abbas sorulan her kelime hakkında Arap şiirinden bir örnek getirerek o kelimeyi tefsir etti.⁷³ Böylece bugün elimizde mevcut olan ve "Mesâilu Nafi' b. el-Ezrak" denilen eser meydana geldi. Bu cümleden olarak bir kaç örnek verelim:

70 Bilgi için bkz. Cerrahoğlu I., Ali b. Ebî Talha'nın Tefsir Sahifesi, Age dergi, c. 17, s. 55-82.

71 Suyûtî, el-İtkân, 1/157.

72 Aynı eser gös. yer.

73 Suyûtî, el-İtkân 1/158.

1. Nafi: Allah Tealânın: "عزین" ⁷⁴ "âyetindeki "عزین" عن اليمين وعن الشمال عزین. ne demektir?

İbn Abbas: "Bundan maksat ince halkalar, dağınık firkalardır".

Nafi': Arap bunu böyle bilir mi?

İbn Abbas: Evet Arap bunu böyle bilir: Abiyd b. el-Ebras'ın şu beyitini duymadınız mı? O şöyle der:

فجاءا يهرعون اليه حتى يكونوا حول منبره عزينا

Tercümesi: Minberinin etrafını ince halkalar gibi sarmak için ona koşup geldiler.⁷⁵

2. Nafi: "الوسيلة" ⁷⁶ "âyetindeki "اتقوا الله وابتغوا اليه الوسيلة" kelimesinin manası nedir?

İbn Abbas: "Vesile, ihtiyaç demektir."

Nafi: Bunu Arap böyle bilir mi?

İbn Abbas: Evet Antara'nin şu beyitini duymadın mı?

ان الرجال لهم اليك وسيلة * ان يأخذوك تكحلي و تخضبي

Tercümesi: "Erkeklerin sana ihtiyacı vardır. Seni alırlarsa sürmelen ve kına yak."⁷⁷

Diğer sualler ve cevaplar bu şekilde devam eder. Nâfi'in sorduğu her garip kelime için İbn Abbas, Arap şiirinden bir beyit okur ve o kelimenin manasını bu beyitle açıklar. Bunların büyük bir kısmını Suyûtî, "el-İtkân" adındaki eserinde toplamıştır.⁷⁸

Bu olay Arap şiirinin Kur'ân tefsirindeki önemini göstermesi bakımından olduğu kadar, tefsirin eski Arap şiirini, dolayısıyla Arap dilini koruması bakımından da önemlidir.

3. Garîbu'l-Kur'ân

Ata b. Ebî Rabâh tarafından tenkiş edilmiş ve onun tarikiyle nakledilmiş olan bu

74 Maâric sûresi, 70/37.

75 Suyûtî, el-İtkân, 1/158; Bilmen Ömer Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi 1/243

76 Mâide sûresi, 5/35.

77 Suyûtî, el-İtkân, 1/158.

78 Bkz. el-İtkân, 1/158-175; yazma nushaları için bkz. Sezgin Fuad Tarihu't-Turas'l-arabî (tercüme), 1/182.

eser de Abdullah b. Abbas'a ait olup bize kadar intikal etmiştir.⁷⁹ İbn Abbas âyette geçen garip kelimenin müteradifini vererek manasını açıklar ve bu garip kelimenin hangi lehçeye ait olduğunu belirtir. Eser bu yönüyle Kur'ân'ın tefsiri kadar Arap filolojisi bakımından da önem taşımaktadır.

Bunların dışında Muhammed b. Yakub Firûzâbâdî (ö.818/1415)'nin "Tenviru'l-Mikbâs min Tefsîr'i İbn Abbâs" adıyla cem etmiş olduğu tefsir de İbn Abbas'a nisbet edilmektedir ki bu da hem tefsir hem de dil yönünden önemlidir.⁸⁰

SAHÂBEDEN SONRA GARÎBU'L-KUR'ÂN TEFSİRİ

İbn Abbas'ın, Garîbu'l-Kur'ân'ı, Kur'ân, Resûlüllah (s.a.)'in hadisi, sahabenin görüşleri ve Arap şiiri ile tefsir ederek açtığı bu yolda kendisinden sonra gelenler daha geniş adımlar atmış ve sonraki asırlarda bir çok Garîbu'l-Kur'ân tefsiri meydana getirmişlerdir. Nüzûlünden sonra İslâm dünyasında her türlü ilmi faaliyetlerin kaynağını teşkil eden Kur'ân, sadece tefsirci ve kıraatçıların değil, aynı zamanda çeşitli ilim otoritelerinin de meşguliyet alanı oldu. Her ilim erbabı kendi branşında Kur'ân'dan kaynak aramaya başladı. Özellikle yeni kurulmuş olan Basra ve Kûfe şehirlerindeki dil ve edebiyat otoriteleri geliştirdikleri ekollerde hadise fazla iltifat etmedikleri halde, Kur'ân'ı birinci derecede kaynak kabul ettiler. Bu dilcilerin bir çoğu filolojik faaliyetlerinin yanında tefsir çalışmaları da yapular. İlk dönemlerde hemen hemen bütün dilciler Kur'ân tefsiriyle ilgilenmiş ve Garîbu'l-Kur'ân'a dair tefsir yazmışlardır.⁸¹ Bunların hepsi birbirinden üstün, yüksek seviyeli ilim adamları olup aralarında ayırım yapmak oldukça güçtür. Bununla beraber biz bunlardan Garîbu'l-Kur'ân tefsirinde örnek olarak bir kaç tanesi ve eserleri hakkında kısa bilgi vermekle yetineceğiz.

Şüphesiz ki sahâbeden sonra Tefsir ilmi tabiinden olan müfessirlere intikal eder. Müfessir sahabîler birer birer ahirete intikal ederken, bu ilmin bayrağını tabiinden olan müfessirlere teslim ettiler. Böylece Mekke, Medine ve Irak tefsir medreselerinde büyük yıldızlar parlamaya başladı. Bu cümleden olarak Mekke'de Ata b. Ebî Rabah (ö.115/733), Tavus b. Keysân (ö.106/724), Saîd b. Cübeyr (ö.94/712), Mücâhid b. Cebr (ö.103/721) ve İkrime (ö.105/723); Medine'de Ebu'l-Âliye (ö.90/708), Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö.117/735) ve Zeyd b. Eslem (ö.136/753, Irakta Alkame b. Kays (ö.102/720), Esved b. Yezîd (ö.75/694), İbrahim en-Nehâî (ö.95/

79 Eserin yazma nüshası Atf Ef. Ktb. no: 2815/8, (102^a-107^b) de mevcuttur.

80 Eser Bulak (1863) ve Kahire (1302 H.) de birkaç kez basılmıştır. Bkz. Sêzgin Fuad, Age, 1, 182.

81 İbnu'n-Nedîm'in el-Fihrist'ini ve benzeri bibliyografik eserleri gözden geçirdiğimizde hemen her dilcinin bir garîbu'l-Kur'ân tefsîri yazdığını görürüz (hasseten bkz. el-Fihrist, s. 50-58, Beyrut, tarihsiz).

713), el-Hasan el-Basrî (ö.121/738), Katâde (ö.117/735) ve benzeri müfessirler Kur'ân tefsîrinde söz sahibi oldu.⁸²

Bunlar, bilinen usullerle yani, Kur'ânı Kur'ân, hadîs ve sahâbeden aldıkları bilgiler ve kendi icthadları ile tefsîr ettiler. Bunlardan sonra artık tefsîrde mütekâmil manâda tedvîn ve te'lîf devri başladı ve aşağıda örneklerini verdiğimiz "garîbu'l-Kur'ân" tefsîrleri meydana geldi.

MÜELLİFLER VE GARÎBU'L-KUR'ÂNLARI (Örnek)

A. *el-Ferrâ ve Maâni'l-Kur'an'ı*

Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö.207/823), Kûfede doğmuş ve burada yetişmiş olup, lugat, nahiv, fıkıh, astronomi, üp, eyyâm-i Arap ve şiirde şöhret yapmıştır. Hocası el-Kisâî (ö.189/805)'den sonra Kûfe dil mektebinin riyâsetine gelmiş, Basra ve Kûfe dil ekollerini birleştirmiş ve haklı olarak "Nahivde Müminlerin Emîri" unvanını almıştır.⁸³

el-Ferrâ, Kur'ân ile ilgili diğer çalışmaları yanında "Maâni'l-Kur'ân" adındaki tefsîrini yazıp Kur'ân'daki garîp kelimeleri açıkladı. Tefsîr, Fâtihadan başlayıp Nâs Süresinin sonuna kadar Kur'ânın bilinen sûre sırasına göre tertîb edilmiştir. Müellif eserinde, Kur'ânda geçen garîb kelimeleri ele alır, kıraât farklarını izah eder ve i'râb vecihlerini açıklar. bu çalışmasında Kur'ân'dan, Arap ata sözlerinden, darb-i mesellerden ve şiirden şâhidler getirir.⁸⁴

B. *Ebû Ubeyde ve Maâni'l-Kur'ânı*

111/290 yılında Basra'da dünyaya gelmiş olan Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö.210/825), lugat, nahiv, edebiyat, hadis, ensâb-ı arap ve ahbâr ilimlerinde

82 Suyûtî, el-İtkân, 2/242 vd.; Kâtip Çelebî, Keşfu'z-zunûn, 1/429 vd; Zehabî, et-Tefsîr ve'l-müfessirîn, 1/99 vd; Bilmen Ö. Nasûhi, B. Tefsîr Tarihi, 1/261 vd.

83 Yakût el-Hamevî, Mu'cemu'l-üdebâ, 20/13; Ahmed Emîn, Duha'l-İslâm, 2/307; Şevkî Dayf, el-Medârisu'n-Nahviyye s. 193.

84 Eserin tahkikli neşri, üç cilt halinde yapılmıştır. 1. cildi 1955 Beyrut'ta basılmış, diğerleri ise daha sonra yayınlanmıştır. Yazmaları, Nuruosmaniye Ktb. nr: 320 ve 459; Süleymaniye Ktb. Bağdatlı Vehbi bölm. nr: 66. da mevcuttur. Bu eser, üzerinde İ.Ü. Edeb. F.Öğ. Görevlisi Dr. Zülfişkar Tüccar tarafından doktora tezi hazırlanmış olup henüz neşredilmemiştir. Eser hakkında bilgi için bkz. Bir önceki dipnottaki kaynaklar, İbnun-Nedim, el-Fihrist, 98 vd; Sezgin Fuat, Tarihü't-Turasıl-arabî (tercüme), 1/221; İbnu'l-Enbarî, Nuzhetu'l-el-İbbâ 98, 103, Kahire-Tarihsiz; Bilmen Ö. Nasuhi, B. Tefsir Tarihi 1/319; Cerrahoğlu İ. Tefsir Tarihi, 1/279-286.

mütehassıs idi. 210/825 yılında yine Basrada vefat etmiştir.⁸⁵ Aslen yahudi olduğu rivâyet edilen⁸⁶ Ebû Ubeyde yukarıda zikredilen ilimlerde devrinin önde gelen ilim adamlarındandı. Kur'ân'ın garibine dair yazdığı "Mecâzu'l-Kur'ân" adındaki eserini telif etti. Ebû Ubeyde de bu eserde Kur'ân'daki garip kelimeleri bilinen sûre sırasına göre tanzim ederek tefsir etmiştir. Tefsirini geniş bilgisi ve Arap dili ve edebiyatına dayanarak yazmış, açıklamalarında Arap ata sözleri, darbi meseller ve Nabiğa, İmru'ul Kays, Lebid, Hassân b. Sabit ve benzeri birçok câhiliyye ve İlk İslam dönemi şairlerinin şiirlerine yer vermiştir. Kur'ân'ı kendi reyî ile tefsir ettiği gerekçesiyle devrinin ilim adamları, özellikle el-Asma'î (ö.216/831) tarafından tenkîd edilmiştir. el-Asma'î'ye verdiği cevapta Kur'ân'ı kendi reyî ile değil, Arap dilinin inceliklerine dayanarak tefsir ettiğini ve bu manâların dâiriler arasında marûf ve mütedâvel olduğunu vurgulamıştır.⁸⁷

C. İbn Kuteybe ve Garibu'l-Kur'âna Dâir Eserleri

Ebû Abdillâh Muhammed b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (ö.276/889), 213/828 yılında Kûfede doğmuş bir ilim adamı olup, Bağdat mektebinin mümessilerindedir. Lugat ve nahiv ilimlerinde meşhurdur.

İbn Kuteybe, garibu'l-Kur'ân'a dâir "Te'vîlu müşkili'l-Kur'ân" ve "Tefsîru garîbi'l-Kur'ân" adlarında iki eser vermiştir.⁸⁸ Bunlardan tenâkuz ve ihtilâf, müteşâbih, mecâz, istiâre, maktûb, hazf, ihtisar, kelâmın tekrârı, kinâye ve lafzın zâhirinin manâya muhâlefeti gibi konuları açıklar. Konu ile ilgili âyet, hadîs ve şiirler ile istîşâh eder.

İkinci eserinde ise mukaddimede Allah'ın isim ve sıfatlarının te'vîli ve iştikakına dâir 40 kelimeyi açıklar. Metinde Fatıha Sûresinden itibaren Nâs Sûresinin sonuna kadar Kur'ânın tertîbine göre sûrelerdeki garîb kelimeleri açıklar.⁸⁹

85 Ebû Ubeyde'nin hayatı ve eserleri hk. da bkz. İbnu'n-Nedim el-Fihrist, s. 79-80; Bilmen Ö. Nasuhi, Büyük Tefsir Tarihi 1/320-322; ed-Davudi, Tabakâtu'l-Müfessîrin 2/326-328; İA. Ebû Ubeyde md. 4/58.

86 Aynı eserler göst. yerler.

87 Bilmen Ö. Nasuhî, B. Tefsir Tarihi, 1/321. Ebû Ubeyde'nin bu eserinin, Fuad Sezgin tarafından 1954'te Kahire'de iki cilt halinde tahkikli neşri yapılmıştır. 1981'de ise Beyrut'ta ikinci Baskısı yapılmıştır. Ebû Ubeyde ve tefsiri hakkında bilgi için bkz. Cerrahoğlu I, Tefsir Tarihi, 1/286-294.

88 Her iki eser de Seyyid Ahmed Sakar tarafından tahkik edilmiş, birincisi 1954'te Kahire'de, ikincisi ise 1958'de Beyrut'ta neşir edilmiştir.

89 İbn Kuteybe ve eserleri için Bkz. C. Brockmann, İbn Kuteybe, İA, 5/2, 762; İbn Kuteybe, eş-Şîru ve's-Şuarâ (Dr. Müfid Kumeyha'nın mukaddimesi), Beyrut 1985; Cerrahoğlu I, Tefsir Tarihi, 1/294-302.

D. *Râgıb el-İsfehânî ve Müfredâtı*

Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfehânî (ö.502/1108), aslen İsfahânlı olup Bağdatta yaşamıştır. Şer'î ilimler, felsefe, ahlâk ve edebiyatta mütehasıs olduğu gibi, tefsîr ilminde de otorite idi. Garîbu'l-Kur'âna dâir te'lif ettiği "Kitâbu müfredâtı el-fâzı'l-Kur'ân" adındaki eseri, tefsir alanında çalışan ilim adamlarının el kitabıdır. Râgıb, eserini kelimelerin sülâsilerini esas alıp alfabetik olarak tertip etmiş ve kelimeleri lugat yönünden açıkladığı gibi, dinî yönden de izah etmiştir.

Müellif, Kur'ândaki garîp kelimelerin geçtiği âyetleri sıralar, gerektiğinde kelimeleri sarf ilmine göre tahlil eder ve bunların bablarını, istikaklarını, lugavî, mecâzî, kinâî manâlarını ve aralarındaki münâsebetleri açıklar. Açıklamalarında âyet, hadîs ve Arap şiiirinden şâhidler getirir.⁹⁰

90 el-Müfredât, 1308 ve 1318 yıllarında Mısırdaki İbnu'l-Esîr'in Garîbu'l-hadîs'inin kenarında basılmıştır. Bilâhere 1961'de Muhammed Seyyid Kılânî'nin tahkikiyle "Müfredâtı garîbi'l-Kur'ân" adıyla yine Mısır'da neşr edilmiştir. İstanbuldaki kütüphanelerde başta Süleymaniye, Ayasofya bölümü nr. 433, Râşid Efendi bölümü nr. 28 olmak üzere çokça yazma nushası vardır. Bilgi için bkz. C. Brockelmann, Ragıb İsfehânî, İA, 9/593; Adı geçen eserin 1980 İstanbul baskısının mukaddimesi.

Diğer garîbu'l-Kur'ânlar hakkında bilgi için bkz. Cerrahoğlu 1, Tefsîr Tarihi, 1/269-279.

KAYNAKLAR VE KISALTMALAR

- Ahmed Emîn (muasır):
Fecru'l-İslâm, Beyrut, 1969.
Duha'l-İslâm, 1-3, Beyrut, 1933, 1935, 1936.
- Bilmen Ömer Nasuhî (muasır):
Büyük Tefsîr Tarihi, 1-2, İstanbul, 1973.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil (ö.256/870):
el-Câmiu's-sahîh, 1-8, İstanbul, 1981, **Buhârî**
- Cerrahoğlu İsmail:
Tefsîr Tarihi, 1-2, Ankara, 1988.
Tefsîrde Ata b. Ebî Rabâh Ve İbn Abbas'dan Rivâyet Etiği Garîbu'l-Kur'an'ı, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 22, Ankara, 1978.
Ali b. Ebî Talha'nın Tefsîr Sahifesi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 22, Ankara, 1978.
Ali b. Ebî Talha'nın Tefsîr Sahifesi, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c. 17, Ankara, 1971.
- Davûdî, Şemseddîn Muhammed b. Ali (ö.945/1538):
Tabakâtu'l-Müfessirîn, 1-2, Beyrut, tarihsiz.
- Ebû Davûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (ö.275/888):
Sünen-i Ebî Davûd, 1-5, İstanbul, 1981. **Sünen**
- Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenâ (ö.210/825 ?):
Mecâzu'l-Kur'an (neşir: M. Fuad Sezgin), 1-2 Beyrut, 1981.
- Hasan İbrahim Hasan (muasır):
İslâm Tarihi (tercüme: heyet), İstanbul, 1985.
- İbn Hacer, Şihabuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö.852/1449):
Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, 1-13, Beyrut, tarihsiz.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö.276/889):
Tefsîru garîbi'l-Kur'an (tahkik: es-Secyid Ahmed Sakar), Beyrut, 1978, **Garîbu'l-Kur'an**
eş-Şi'ru ve'ş-Şuarâ, Leydin, 1902.
Te'vîlu müşkili'l-Kur'an (neşir: S. Ahmed Sakar), Beyrut, 1981.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükrim (ö.711/1311):
Lisânu'l-Arab, 1-15, Beyrut, tarihsiz. **Lisân**
- İbnu'n-Nedîm,
el-Fihrist, Beyrut, tarihsiz.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd (ö.230/845):
et-Tabakâtu'l-Kübrâ, 1-8, Beyrut, 1985, **Tabakât**,
- İslâm Ansiklopedisi:
İslâm âlemi tarih, coğrafya, etnografya ve biyografya lugatı, İstanbul, 1940. **İA**.
- Kâtip Çelebî, Mustafa b. Abdillâh (ö.1068/1658):
Keşfu'z-zunûn an âsâmi'l-kütübi ve'l-fünûn, 1-2, İst. 1971, 72.

- Mevlâna Şiblî, (muasır):
Asr-i Saadet (tercüme: Ömer Rıza), 2, İstanbul, 1928.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed (ö.502/1108):
el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân, Beyrut, tarihsiz, Müfredât
- Sezgin Fuad:
Târihu't-turâsi'l-arabî (GAS'ın Arapçaya tercümesi), 1983 (tercüme: M. Fehmî Hicâzi)
- Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân (ö.911/1505):
el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1-2, Beyrut, tarihsiz.
- Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm (ö.790/1388):
el-Muvafakât fî usûli'l-ahkâm, 1-4, 1341. el-Muvafakât
- Şevkî Dayf:
el-Medârisu'n-nahviyye, Mısır, tarihsiz, III. B. el-Medâris
- Yakût el-Hamevî, Şihâbuddîn Ebû Abdillâh (ö.626/1229):
Mu'cemu'l-üdebâ, 1-20, Beyrut, tarihsiz.
- Yıldırım Suat:
Peygamberimizin Kur'ânı Tefsîri, İstanbul, 1983.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin ez-Zehebî (muasır):
et-Tefsîr ve'l-müfessirûn, 1-2, Beyrût, tarihsiz.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmûd b. Ömer (ö.538/1143):
el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil ve uyûni'l-ekâvil fî vucûhi't-te'vîl, 1-4, Beyrut, tarihsiz, Keşşâf
- Zerkânî, Muhammed Abdu'l-Azîm (muasır):
Menâhilu'l-İrfân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1-2, Mısır, tarihsiz, Menâhil.
- Zerkeşi, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah (ö.794/1392):
el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân, 1-4, (tahkik: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm), Beyrut, 1972. el-Burhân.

DIĞER KISALTMALAR

- Age. : Adı geçen eser.
B. : Baskı.
b. : bin.
c. : Cilt.
Bkz. : Bakınız.
bkz. : Bakınız.
gös. : Gösterilen.
İA : İslâm Ansiklopedisi.
K. : Kitap.
nşr. : Neşir veya nâşir.
s. : sayfa.
s.a. : Sallallahu aleyhi ve sellem.
trc. : Tercüme.
vd. : Ve devamı.
vdd. : Ve devamının devamı.